

UOT 338.12:338.34

DOI:10.30546/JIECM.2023.3.88.

AQRAR-SƏNAYE KOMPLEKSİNDƏ SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN MALİYYƏ SABİTLİYİNİ TƏMİN EDƏN XÜSUSİYYƏTLƏR VƏ AMİLLƏR

Röyal Ruhi oğlu Əliyev

AzerBlast MMC

royal.alisoy98@gmail.com

***Xülasə.** Müasir iqtisadi şəraitdə bir çox təşkilatlar şirkətin fəaliyyətinin maliyyə təminatında, onun işgüzar fəallığının artmasında və investisiya cəlbediciliyində strateji amil kimi maliyyə sabitliyinə xüsusi diqqət yetirirlər. Maliyyə sabitliyi təsərrüfat subyektinin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirildiyi əsas iqtisadi amillərdən biridir. O, bütün maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti prosesində formalaşır və təşkilatın ümumi dayanıqlığının əsas komponentidir. Müəssisənin maliyyə sabitliyi - sahibkarlıq subyektinin dəyişən daxili və xarici mühitdə fəaliyyət göstərmək və inkişaf etdirmək, aktiv və öhdəlikləri balansını saxlamaq, məqbul risk səviyyəsində daimi ödəmə qabiliyyətini və investisiya cəlbediciliyini təmin etmək qabiliyyətidir.*

***Açar sözlər:** aqrar sənaye kompleksi, təsərrüfat subyektləri, maliyyə sabitliyi, bazar iqtisadiyyatı, kənd təsərrüfatı və s.*

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin yaşamasının açarı və sabit vəziyyətinin əsası onun maliyyə dayanıqlığıdır. Əgər müəssisə maliyyə cəhətdən sabit və ödəmə qabiliyyətinə malikdirsə, o zaman kreditlərin alınmasında, investisiyaların cəlb edilməsində, təchizatçıların seçilməsində və ixtisaslı kadrların seçilməsində eyni profilli digər müəssisələrə nisbətən bir sıra üstünlüklərə malikdir.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər hansı bir müəssisənin sahibləri öz fəaliyyətlərinin başlanğıc nöqtəsi və son nəticəsi olan onun maliyyə vəziyyətinin rifahının qayğısına qalırlar. Buna görə də etibarlı maliyyə vəziyyəti olan təşkilat ölkə iqtisadiyyatını yaxşılaşdıran, bazar transformasiyalarını sürətləndirən lokomotivin bir hissəsidir.

Kommersiya müəssisəsinin arzu olunan maliyyə nəticələrinə əldə edilən gəlirin məsrəflərə nisbəti, habelə onun maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi ilə nail olmaq olar. Kənd təsərrüfatı müəssisəsinin maliyyə sabitliyinin təhlili və qiymətləndirilməsi aşağıdakı suallara cavab verməyə kömək edə bilər:

- nəzərdən keçirilən dövrdə müəssisə öz maliyyə resurslarını düzgün idarə edirmi;
- mülkiyyətindən nə dərəcədə səmərəli istifadə edir;
- kapitalın rəşional istifadə edilib-edilməməsi;
- şirkətin debitorlar, kreditorlar, büdcə, səhmdarlar və kredit təşkilatları ilə yüksək keyfiyyətli münasibətləri olub-olmaması.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə sabitliyinə aqrar sektorun spesifik xüsusiyyətləri əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir:

- istehsal mövsümi xarakter daşıyır;
- vəsaitlərin qoyuluşu ilə istehsal nəticələrinin alınması arasında vaxt fasiləsi var;
- istehsal risklidir;
- sənayenin texnoloji avadanlıqları kifayət qədər aşağı səviyyədədir;

- müəssisə tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsullarının bir hissəsi satıla bilməz, lakin təsərrüfatda gənc heyvan, yem, toxum və ya üzvi gübrə kimi qala bilər ki, bu da öz-özünə çoxalma adlanır;
- kənd təsərrüfatı məhsulları tez xarab olur və s. [8].

Təsərrüfat subyektlərinin maliyyə fəaliyyəti müxtəlif amillərdən asılı olan bir-biri ilə əlaqəli proseslərin məcmusudur. Eyni zamanda, maliyyə sabitliyi müxtəlif amillərdən asılı olaraq müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin kompleks xarakteristikasıdır. Bu amillərin müxtəlifliyi onların sistemləşdirilməsini tələb edir, çünki bu, aşağı davamlılıq problemlərini və onun təkmilləşdirilməsi yollarını müəyyən etmək üçün vacibdir.

Faktorlar bir-biri ilə sıx əlaqəli olduğundan, çox vaxt subyektin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə müxtəlif istiqamətlərdə təsir göstərir, yəni bəziləri müsbət, digərləri isə mənfi təsir göstərir. Eyni zamanda, bəzi amillərin müsbət təsiri digərlərinin mənfi təsirini azalda bilər.

Müəssisənin maliyyə sabitliyinə təsir edən amillər. Təsərrüfat subyektinin maliyyə sabitliyinə və ayrıca bir göstəriciyə (və ya bir qrup göstəriciyə) çoxsaylı və müxtəlif səbəblər təsir edir [2].

Müəssisənin qeyri-sabit vəziyyətinin səbəbləri əsasən bugünkü qeyri-sabit iqtisadi şəraitdə əsasən sistemli makroiqtisadi hadisələrdir [3].

Müəssisənin maliyyə sabitliyinə aşağıdakı kimi təsnif edilə bilən bir qrup amillər təsir göstərir:

- mənşə yerinə görə – xarici və daxili;
- nəticənin əhəmiyyətinə görə - əsas və ikinciliyə;
- quruluşuna görə - sadə və mürəkkəbə;
- fəaliyyət zamanına görə - daimi və müvəqqəti.

Nəticə etibarlı ilə hər bir müəssisənin kommersiya fəaliyyəti yuxarıda sadalanan çoxsaylı və müxtəlif amillərdən asılı olan bir-biri ilə əlaqəli iqtisadi proseslərin geniş spektridir.

Təsərrüfat subyektinin işində daxili amillərin hərtərəfli təhlili həmin sahələrin müəyyənləşdirilməsinə kömək edə bilər ki, onların inkişafı uzunmüddətli perspektivdə maksimum iqtisadi effektdə səbəb olacaqdır. Müəssisənin təsərrüfat fəaliyyəti sadəcə olaraq onun maliyyə sabitliyinə bu kimi amillərin təsirini yaradır, ona görə də bu problemin nəzərdən keçirilməsi prosesində müəssisələrin maliyyə sabitliyi ilə daxili amillər arasındakı əlaqə ən yaxından araşdırılmalıdır [6].

Müəssisənin maliyyə sabitliyini formalaşdıran xarici amillərin öyrənilməsi zamanı aşağıdakı əsas prosesləri müəyyən etmək olar:

- bütün xarici amillərin öz aralarında və daxili amillərlə sıx əlaqəsi;
- xarici amillərin mürəkkəbliyi, onların keyfiyyət və kəmiyyət ifadələrinin qeyri-müəyyənliyi və ya olmaması;
- hər bir konkret amil haqqında müəssisədə mövcud olan məlumatların etibarlılığının kəmiyyət funksiyası olan qeyri-müəyyənlik. Nəticə etibarlı, xarici mühit nə qədər qeyri-müəyyən olsa, bu və ya digər xarici amilin təsirinin hansı nəticələrə gətirib çıxaracağını öyrənmək bir o qədər çətinləşir.
- Xarici mühitin qeyri-müəyyənliyi tərəfdaşların və qarşı tərəflərin ümumi sabitliyi, regionun (dövlətin) qeyri-sabit kredit və maliyyə siyasəti, qeyri-sabit xarici siyasət, müxtəlif sanksiyalar tədbirləri və bir çox digər neqativ amillər haqqında etibarlı məlumatın olmaması ilə ifadə edilə bilər.

Əlbəttə, ayrı-ayrı təşkilatlar çoxsaylı xarici amillərin öhdəsindən gələ bilmirlər, lakin indiki vəziyyətdə onlar iqtisadi inkişafın ümumi tənəzzülünün arzuolunmaz nəticələrini yumşaltmağa imkan verəcək iqtisadi strategiyaları həyata keçirməkdə qalırlar [10].

Xarici amillərin təsirinin mənfi nəticələrini yumşaltmağın yollarından biri korporasiyaların və ya holdinqlərin yaradılması ola bilər. Belə birliklərin nəinki əlverişsiz iqtisadi mühitdə yaşamaq, həm də birgə səylərlə xarici amillərin ayrı-ayrı təzahürlərinə (iqtisadiyyatda, siyasətdə və ümumilikdə sosial cəmiyyətdə) təsir etmək şansı artır. Təşkilatın iradəsindən asılı olmayan xarici amillər və fəaliyyət formalarından asılı olaraq daxili amillər baş verədiyi yerə görə təsnif edilir (Sxem 1).

Tədqiqat aparılarkən müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətindən asılı olan, onun faktiki təsir göstərə, təsirini dəyişdirə və hətta müəyyən dərəcədə idarə edə bilən daxili amillərə mühüm diqqət yetirilir [4].

Daxili amillərə aşağıdakılar daxildir:

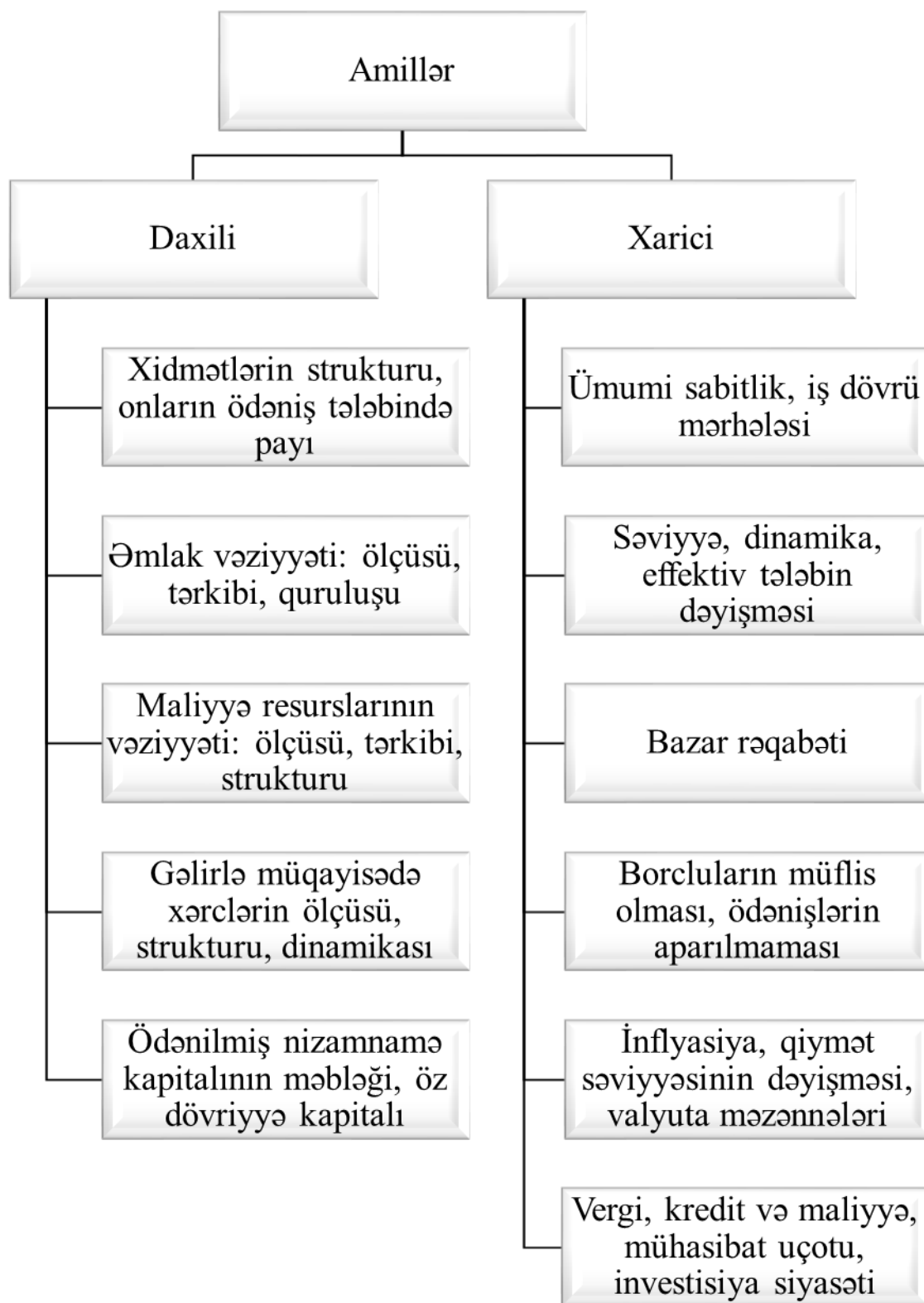
- müəssisənin sahəvi mənsubiyyəti;
- istehsal olunan məhsulun (xidmətlərin) strukturu, onun ümumi effektiv tələbdə payı;
- ödənilmiş nizamnamə kapitalının məbləği;
- xərclərin həcmi, onun mənfəətlə müqayisədə dinamikası;
- aktivlərin və pul vəsaitlərinin ehtiyatlarının, o cümlədən ehtiyatların və ehtiyatların vəziyyəti, onların tərkibi və strukturu.

Xarici amillərə fəaliyyətin iqtisadi şəraitinin təsiri, cəmiyyətdə üstünlük təşkil edən texniki və texnoloji həllər, alıcıların effektiv tələbi və gəlirlilik səviyyəsi, dövlətin vergi-kredit və maliyyə siyasəti, fəaliyyətə nəzarət üçün normativ və qanunvericilik aktları, müəssisənin fəaliyyəti, xarici iqtisadi əlaqələr, sosial cəmiyyətdə dəyərlər sistemi və s. daxildir. Təsərrüfat subyekti xarici amillərə təsir edə bilməz, o, yalnız onların təsirinə uyğunlaşa bilər [1].

Müasir bazar xarici və daxili amillərin korreksiyasına müəssisə rəhbərliyinin təcili reaksiyası ilə xarakterizə olunur.

Faktorlardan hansının daha vacib olması sualında alimlərin fikirləri fərqlidir: məsələn, iqtisadçı N.V.Kolçina hesab edir ki, ən mühümü xarici amillərdir. İqtisadçı L.M.Qiyarovskinin nöqteyi-nəzərindən maliyyə sabitliyi ilk növbədə daxili amillərdən asılıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatı müəssisələri üçün daxili amillər daha vacibdir, çünki onlara təsir etmək olar, həm də onların köməyi ilə xarici amillərin mənfə təsirini aradan qaldırmaq və təsərrüfat subyektinin maliyyə sabitliyinin artmasına nail olmaq [7, s.287].

Sxem 1. Müəssisənin davamlılığına təsir edən amillər

Belə ki, kənd təsərrüfatı istehsalçılarının maliyyə göstəriciləri onların yetişdirdiyi məhsulların məhsuldarlığından çox asılıdır. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə sabitliyinə xarici amil olan təbii-iqlim şəraiti, eləcə də istehsalda tətbiq olunan texnologiyalar, toxumların səpin keyfiyyəti və s. təsir göstərir və bunlar daxili amillərdir. İstehsalçılar məhsuldarlığı artırmaq üçün təbii şəraitə təsir göstərə bilmirlər, eyni zamanda daxili amilləri manevr etməklə istehsalın nəticəsini artırmağa bilirlər: əkin toxumlarının keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq, müasir enerjiyə qənaət edən bitki becərmə texnologiyalarından istifadə etməklə istehsalın səmərəliliyini artırmaq və s. aiddir.

Kənd təsərrüfatı istehsalçısının maliyyə sabitliyini formalaşdıran xarici amilləri öyrənmək üçün onların əsas xüsusiyyətlərini ayırmaq olar:

1. Xarici amillərlə daxili amillər arasında sıx əlaqə. N.P.Lyubushinə və Sevastyanova A.V. görə xarici amillər əsasən daxili amillərə proyeksiya edir, onlar vasitəsilə özünü göstərir, sonuncunun kəmiyyət ifadəsini dəyişdirir. Məsələn: ölkə iqtisadiyyatında ödənişsizliyin yayılması debitor və kreditor borclarının daxili amillərinin artmasına səbəb olur. Bu da öz növbəsində müəssisədən şübhəli borclar üçün ehtiyat yaratmağı, eyni zamanda cərimələrin tətbiqi üçün qarşı tərəflərlə müqavilə intizamını gücləndirməyi tələb edir. Borcluların müflisləşməsi həmişə kənd təsərrüfatı istehsalçısının debitor borclarının həcmnin artmasına, strukturuna görə isə təsərrüfat subyektiindən vaxtı keçmiş və şübhəli borclarının həcmnin artmasına səbəb olur [5, s. 116].

2. Xarici amillərin əhəmiyyətli sayına və onların hər birinin dispersiya səviyyəsinə görə onların nəzərə alınmasında çətinlik yaranır. Öyrənilən xarici amilləri rasionallaşdırmağa və onları müqayisəli formaya gətirməyə imkan verən qiymətləndirmə metodundan iqtisadiyyatda istifadə etmək demək olar ki, mümkün deyil, ona görə də kənd təsərrüfatında müəssisənin maliyyə sabitliyinin formalaşması ilə bağlı dəqiq proqnozlar vermək mümkün deyil.

3. Faktorların kəmiyyət ifadəsi çətin və ya yoxdur.

4. Qeyri-müəyyənlik. Təsərrüfat subyekti konkret faktor haqqında müəyyən məlumatla malik ola bilər, həmçinin bu məlumatlara arxayın ola bilər. Müəssisə üçün qeyri-müəyyən xarici mühitdə müəyyən xarici amilin onun maliyyə sabitliyinə nə dərəcədə və hansı nəticələrlə təsir etdiyini müəyyən etmək çətin [9, s. 260].

Aqrobiznes müəssisələrinin maliyyə sabitliyinin formalaşdırılması onun mülkiyyətində öz və borc götürülmüş komponentlərin rəsonal birləşməsinin ən mühüm problemidir. Buna görə də kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə sabitliyinin əsas problemlərindən biri kapitalın artırılması tədbirlərindən daha çox borclanmanın üstünlük təşkil etməsidir. Vəziyyəti borc vəsaitlərinin qeyri-maliyyə formasında əldə edilməsinə üstünlük verilməsi (yəni maddi sərvətlərin - toxumların, gübrələrin, yanacaq-sürtkü materiallarının nağd şəkildə ödənilməsinin real imkanlarını nəzərə almadan kreditlə əldə edilməsi) daha da ağırlaşır ki, bu da kənd təsərrüfatı müəssisələrinin xarici kreditorlardan asılılığını artırır.

Təchizatçı və podratçılar, müəssisə işçiləri, dövlət qeyri-büdcə fondları, vergi və ödənişlər və digər kreditorlar qarşısında uzunmüddətli borcların yaranması kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə dayanıqlığının azalmasının ikinci problemidir. Kreditor borclarının iqtisadi baxımdan yüksək artımı müəssisənin istehsalının, onun sahə strukturunun və normal təkrar istehsalın bərpası üçün maliyyə mənbələrinin eyni dərəcədə sürətli və əhəmiyyətli dərəcədə azalması deməkdir.

Debitor və kreditor borclarının nisbəti göstəricilərinin mənfi dinamikasının, habelə vaxtı keçmiş borcların ümumi məbləğində sabit artım tendensiyası aqrobiznes müəssisələri üçün səciyyəvi olan səbəblərdən biri məbləğlər artarkən debitor borclarının məbləğinin azalmasıdır. Nəticədə şirkətin öz maliyyə mənbələrinin azalması, ödəmə qabiliyyətinin azalması və nəticədə tədarükçülər, investolar, kreditorlarla münasibətlərin pozulması, maliyyə riski əmsalının artması baş verir.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin nizamnamə kapitalının dəyərinin azalması müəssisənin xalis mənfəətinin azalması ilə əlaqədardır ki, bu da müəssisənin dövriyyəsinə öz kapitalından istifadənin səmərəliliyinin azalmasının əsas səbəbidir. Öz növbəsində aqrobiznes müəssisələrinin xalis mənfəətinin azalması müəssisənin xərclərinin artım tempinin onun gəlirlərinin artım tempindən artıq olması ilə əlaqədardır. Beləliklə, kənd təsərrüfatı müəssisələri ümumi mənfəətin istehsal həcmindəki dəyişikliklərə həssaslığının aşağı dərəcəsi ilə xarakterizə olunur.

Hər yerdə aparılan konservativ maliyyə siyasəti ona gətirib çıxarır ki, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə riski dərəcəsi müəssisələrin aktivlərinin cari strukturunda normativ səviyyəni artırır və üstələyir.

Cari istehsalın təmin edilməsi üçün zəruri olan dövriyyə vəsaitlərinin çatışmazlığı aqrar-sənaye müəssisələrinin maliyyə dayanıqlığının azalmasına səbəb olur. Müəssisələrin inkişafına mane olan əsas səbəblər bir tərəfdən alıcıların ödəniş etməməsi, digər tərəfdən təhvil verilmiş məhsula görə

ödənişlərdə pul komponentinin böyük payı ilə bağlıdır. Hesablaşma, valyuta və digər bank hesablarında sərbəst nağd pulun olmaması müəssisələrin maliyyə sabitliyinə mənfi təsir göstərir və praktiki olaraq onların müflisləşməsi deməkdir.

Bu problemlər daha çox kənd təsərrüfatı müəssisələrinin əksəriyyəti üçün xarakterikdir. Bu tendensiya ölkəmizin milli iqtisadiyyatının bütün sahələrinin uzun sürən iqtisadi böhrana düşməsi ilə bağlıdır.

Beləliklə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində kənd təsərrüfatı istehsalçılarının maliyyə sabitliyi əks əlaqənin idarə edilməsinə, yəni təsir edən amillərin dəyişməsinə aktiv reaksiyaya əsaslanır. Aqrobiznes müəssisələrinin fəaliyyətinin təhlili onların maliyyə dayanıqlığının artırılmasına yönəlmiş tədbirlərin işlənilib hazırlanmasına imkan vermişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ионова А.Ф. (2006), Финансовый анализ /А.Ф. Ионова, Н.Н. Селезнева. – М.: Проспект, 624 с.
2. Кован С.Е. (2015), Методология обоснования восстановления платежеспособности / С.Е. Кован, А.Н. Ряховская // Арбитражный управляющий. № 3. С. 35-38.
3. Курилова А.А. (2011), Хеджирование валютных и товарных рисков с использованием опционов предприятиями автомобильной промышленности / А.А. Курилова, К.Ю. Курилов // Аудит и финансовый анализ. № 2. С. 132–137
4. Любушин Н.П. (2004), Анализ финансово-экономической деятельности предприятия / Н.П.Любушин, В.Б.Лещева, В.Г.Дьякова. М.: ЮНИТИДАНА, 471 с.
5. Любушин Н.П. (2007), Экономический анализ [Текст]: учебное пособие / под ред. Н.П. Любушин, Н.Э. Бабичева. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 159 с.
6. Москвитин Е.Ю. (2015), Внутренний аудит и анализ финансовой устойчивости на предприятиях АПК [Текст]: автореф. дис. канд. экон. наук / Е.Ю. Москвитин. Шахты, 24 с.
7. Савицкая Г.В. (2006), Экономический анализ [Текст]: учебник / Г.В.Савицкая. 12-е изд., испр. и доп. М.: Новое знание, 679 с.
8. Торженова Т.В. (2011), Оценка финансовой устойчивости и ее укрепление на предприятиях АПК [Текст] / Т.В. Торженова, О.И. Ванюшина // Юбилейный сборник научных трудов профессорско-преподавательского состава, аспирантов, соискателей и студентов. Рязань: РГАТУ, С. 58-67.
9. Чернышева Ю.Г. (2005), Анализ финансово-хозяйственной деятельности [Текст] : учеб. пособие / под ред. Ю.Г. Чернышева. – Ростовна-Дону: «Феникс», 284 с.
10. Швандар В.А. (2015), Курс предпринимательства. Швандар В.А. [и др.] ; под ред. В.Я. Горфинкеля. М.: Кнорус, 168 с

УДК 338.12:338.34

Особенности и факторы, обеспечивающие финансовую устойчивость субъектов хозяйствования в агропромышленном комплексе

Резюме. В современных экономических условиях многие организации уделяют особое внимание финансовой устойчивости как стратегическому фактору финансового обеспечения деятельности компании, повышения ее деловой активности и привлечения инвестиций. Финансовая устойчивость является одним из основных экономических факторов, по которым оценивается финансовое состояние экономического субъекта. Она формируется в процессе всей финансово-хозяйственной деятельности и является основной составляющей общей устойчивости организации. Финансовая устойчивость предприятия – это способность экономического субъекта действовать и развиваться в меняющейся внутренней и внешней

среде, поддерживать баланс активов и пассивов, обеспечивать постоянную платежеспособность и инвестиционную привлекательность при приемлемом уровне риска.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, хозяйствующие субъекты, финансовая устойчивость, рыночная экономика, сельское хозяйство и др.

UDC 338.12:338.34

Features and factors that ensure financial stability of economic entities in the agro-industrial complex

Summary. In modern economic conditions, many organizations pay special attention to financial stability as a strategic factor in the financial provision of the company's activities, increasing its business activity and attracting investments. Financial stability is one of the main economic factors by which the financial condition of an economic entity is evaluated. It is formed in the process of all financial and economic activity and is the main component of the overall stability of the organization. The financial stability of the enterprise is the ability of the economic entity to operate and develop in a changing internal and external environment, to maintain the balance of assets and liabilities, to ensure constant solvency and investment attractiveness at an acceptable risk level.

Key words: agro-industrial complex, economic entities, financial stability, market economy, agriculture, etc.

Redaksiyaya daxilolma: 11.09.2023

Çapa qəbul olunma: 15.12.2023

